

Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului - martie 2018 - mai 2018 –

Dreptul la un proces echitabil – dreptul de a fi asistat de către un avocat

Art. 6 § 3 lit. c) din Convenție

Marea Cameră, Hotărârea din 04 aprilie 2018

Correia de Matos c. Portugaliei

Situația de fapt

Reclamantul, în calitate de avocat într-o cauză civilă, a criticat deciziile unui judecător, acesta din urmă sesizând autoritățile penale pentru injurii aduse unui magistrat. Ajuns în fața judecătorului de instrucție portughez, în faza de instrucție contradictorie, reclamantul a solicitat să se apere singur, în timp ce parchetul a solicitat, în temeiul Codului de procedură penală portughez, desemnarea unui apărător. Considerând că reclamantul nu avea dreptul să se apere singur, judecătorul de instrucție a desemnat un apărător, decizie împotriva căreia reclamantul a formulat apel, fără a avea câștig de cauză și fără ca decizia din apel să îi fie comunicată întrucât Codul de procedură penală nu prevedea această obligație. Judecătorul de instrucție a confirmat acuzațiile și a trimis cauza în fața tribunalului competent pe fond. Recursul privind neconstituționalitatea acestei decizii formulat de către reclamant a fost declarat inadmisibil de către Tribunalul constituțional. Ulterior, tribunalul competent pe fondul cauzei l-a condamnat pentru comiterea infracțiunii de ultraj în formă agravată, iar apelul reclamantului împotriva hotărârii pronunțate în primă instanță a fost respins ca urmare a faptului că nu a fost semnat de către avocatul desemnat să îl apere, recursul împotriva acestei decizii fiind respins pentru aceleași motive. Posibilitatea de a se apăra singur este problema de drept care a făcut obiectul unei analize direct de către Marea Cameră.

Motivarea și soluția Curții

Curtea a reținut că cererea reclamantului privitoare la încălcarea art. 6 § 3 lit. c) prin faptul că nu a avut posibilitatea de a se apăra el însuși a privit atât prima teză din art. 6 § 3 lit. c) din Convenție, respectiv „Orice acuzat are, mai ales, dreptul: (...) c) să se apere el însuși”, cât și cea de-a doua teză a aceluiași articol, respectiv „(...) sau să fie asistat de un apărător ales de el”. Astfel, analiza Marii Camere a privit dreptul unui acuzat având pregătire juridică de a-și asigura propria apărare, a cărei profunzime a fost slăbită de faptul că la momentul procedurii în fața autorităților naționale, reclamantul era suspendat din profesia de avocat. Numele reclamantului nu este străin Curții, aceasta având ocazia să emită o decizie de inadmisibilitate în 2001 (15 noiembrie 2001, *Correia de Matos c. Portugaliei (dec.)*, cererea nr. 48188/99),

---

* *Doctorandă a Universității Paris 1 Panthéon Sorbonne și a Universității din București*

E-mail: elena.pacea@gmail.com

Manuscris primit la 25 iunie 2018.

referitor la un proces al reclamantului pentru fapte similare, în care nu a putut să își facă apărarea singur. Curtea a arătat încă de la acea vreme că este esențial pentru persoana în cauză să își poată face apărarea în mod efectiv, iar posibilitatea sau imposibilitatea de a se apăra singur ține de marja de apreciere a Statelor Părți. În opinia Curții exprimată în această decizie, chiar și în situația în care persoana în cauză este avocat, Statele sunt cele care vor stabili cum poate fi asigurat mai bine dreptul la apărare.

Marea Cameră a reamintit principiile care încadrează marja de apreciere a Statelor. Aceasta se aplică atât deciziei Statului de a adopta sau nu o dispoziție privitoare la un aspect ce ține de marja sa de apreciere, cât și cu privire la regulile de aplicare a unei dispoziții adoptate. Însă dispoziția și regulile de aplicare trebuie să fie conforme exigențelor stabilite de Convenție, iar cu privire la respectarea acestor exigențe Curtea va fi în măsură să se pronunțe. Pornind de la garanțiile dreptului prevăzut în art. 6 § 3 lit. c), Marea Cameră a reamintit principiile stabilite în jurisprudența constantă a Curții potrivit cărora dreptul de a se apăra singur sau asistat de către un avocat face parte din dreptul la un proces echitabil și nu este un drept absolut. Apărarea trebuie să fie efectivă, iar persoana acuzată nu are neapărat dreptul de a decide singură cu privire la modalitatea în care se va asigura că propria apărare este efectivă. Art. 6 § 3 lit. c) prevede fie posibilitatea de a se apăra singur, fie posibilitatea de a fi apărat de către avocat, acesta din urmă putând fi ales de către persoana acuzată sau desemnat din oficiu. Or, tocmai acest aspect privitor la aprecierea modalității în care apărarea va fi efectivă ține de marja de apreciere a Statelor. Prin urmare, autoritățile pot alege să desemneze un avocat din oficiu, chiar dacă persoana acuzată se opune.

Marja de apreciere nu este, însă, nelimitată, iar limitele marjei de apreciere de care dispun Statele cu privire la dreptul la apărare al acuzatului privesc atât protecția persoanei în cauză, cât și interesul general. Astfel, dacă dreptul național permite persoanei acuzate să renunțe la dreptul de a fi asistat de către un avocat, autoritățile naționale sunt obligate să se asigure că renunțarea nu duce la anihilarea dreptului la un proces echitabil în ansamblul său, verificând dacă aceasta a fost făcută în mod neechivoc, nu este potrivnică unui interes public important și este înconjurată de garanții minime proporționale cu gravitatea sa. În acest sens, pentru a ști dacă Statul este obligat într-o anumită cauză penală să asigure asistență judiciară din oficiu, Curtea a analizat gravitatea infracțiunii, severitatea pedepsei pronunțate împotriva acuzatului, complexitatea cauzei și situația personală a persoanei (a se vedea jurisprudența citată la § 132). Nu în ultimul rând, Curtea reamintește că interpretarea Convenției trebuie să se concilieze cu dreptul internațional general, sens în care aceasta nu va ezita să observe evoluția dreptului internațional general sau dreptului Uniunii Europene.

În fine, hotărârea reamintește rolul extrem de important al avocatului în administrarea justiției (§ 139) și faptul că potrivit Recomandării nr. R(2000)/21 privitoare la libertatea exercitării profesiei de avocat, exercițiul acesteia din urmă trebuie să se facă în sensul întăririi Statului de drept, având în vedere în special valorile care îi stau la bază, respectiv demnitatea, onoarea, probitatea, respectul confraternității și contribuția la o bună administrare a justiției (§ 141).

În prezenta hotărâre, Curtea a ajuns la concluzia că dispoziția din procedura penală portugheză potrivit căreia în cauzele grave inculpații trebuie să fie asistați de către un avocat corespunde interesului general de a asigura o apărare efectivă, atât prin faptul că un apărător profesionist cunoaște mai bine modalitatea în care se poate face apărarea, cât și din cauza faptului că un astfel de apărător se va implica mai puțin emoțional și va reuși să fie mai obiectiv. Or, aceste considerente puse în balanță cu lipsa posibilității concrete a reclamantului

de a se apăra ca un profesionist, fiind suspendat din barou, au condus la concluzia că, într-adevăr, apărarea acestuia nu ar fi putut fi nici de calitate, nici lipsită de subiectivitate. Dispozițiile Codului de procedură penală portughez în sensul obligativității desemnării unui avocat din oficiu conțin, de altfel, foarte multe garanții pentru apărarea efectivă a inculpatului, acesta având posibilitatea să solicite inclusiv desemnarea unui alt apărător din oficiu în cazul în care nu este satisfăcut de calitatea apărării. Afirmația Curții din final, potrivit căreia nu prezintă nicio problemă faptul că în final reclamantul a fost condamnat la plata unei sume „relativ modeste” de 150 de euro pentru avocatul desemnat din oficiu împotriva voinței sale, chiar dacă reclamantul nu a plătit-o în final, neavând bunuri care să poată face obiectul unei executări silite, se integrează cu dificultate în raționamentul expus. Contradicția majoră în acest raționament intervine în momentul în care Curtea analizează modalitatea în care s-a realizat, în concret, apărarea reclamantului în procedura penală internă, acesta lipsind de la propriul proces întrucât nu s-a înțeles cu avocatul desemnat să îl apere contra voinței sale, dar, e adevărat, nici nu a solicitat înlocuirea acestuia. Dacă apărarea concretă și efectivă este principala garanție pe care Marea Cameră a avut-o în vedere pentru a decide că art. 6 § 3 lit. c) nu a fost încălcat, cum a fost asigurat, în speță, caracterul concret și efectiv al apărării? În acest sens, 8 judecători au votat pentru condamnarea Portugaliei, opiniile lor disidente fiind anexate hotărârii.

***

Dreptul la un proces echitabil

Art. 6 § 1 din Convenție

Marea Cameră, Hotărârea din 05 aprilie 2018

Zubac c. Croației

Situația de fapt

Faptele provin din încheierea unui contract în anul 1992, ce a avut la bază schimbul de case între două persoane, o casă fiind situată în Republica Croată, cealaltă fiind situată în Republica Srpska. În anul 2002, moștenitorii persoanei care a preluat casa din Republica Srpska au solicitat în fața instanțelor croate anularea contractului, susținând că acesta a fost încheiat sub presiunea războiului din Croația. La un termen ce a avut loc în aprilie 2005, noul avocat al reclamantilor a solicitat ca obiectul litigiului, evaluat inițial la 10.000 de kuna să fie mărit la 105.000 de kuna. Acțiunea a fost respinsă în septembrie 2005, iar reclamantii au fost obligați la plata cheltuielilor de judecată, a căror evaluare s-a făcut în raport de noul obiect al litigiului. Apelul împotriva acestei hotărâri a fost respins, iar reclamantii s-au adresat instanței supreme. Aceasta din urmă a declarat recursul inadmisibil, dat fiind faptul că pragul litigiilor de competența sa trebuia să fie superior sumei de 100.000 de kuna, iar conform dreptului național, obiectul litigiului nu putea fi schimbat decât până la un anumit moment, depășit în speță de către reclamantii. Reclamanta din fața Curții este soția unuia dintre moștenitori, aceasta preluând calitatea de reclamant în fața autorităților naționale după moartea soțului său. Printr-o cerere adresată Curții, reclamanta a solicitat să se constate că dreptul la un proces echitabil cu privire la drepturile sale civile a fost încălcat întrucât i-a fost refuzat accesul la un recurs în fața Curții Supreme.

Motivarea și soluția Curții

Este important de subliniat că formațiunea de Cameră a ajuns la concluzia că dreptul la un proces echitabil al reclamantei a fost încălcat întrucât aceasta nu a avut acces la un tribunal, refuzul având la bază inclusiv o încălcare a securității raporturilor juridice. Instanțele de fond și de apel au luat în considerare obiectul mărit al litigiului și au obligat reclamantii din procesul intern la plata unor cheltuieli evaluate în raport de acest obiect, în timp ce instanța supremă a respins recursul ca inadmisibil, apreciind că schimbarea obiectului nu mai putea avea loc la momentul la care a intervenit.

Marea Cameră a conchis, însă, că art. 6 § 1 nu a fost încălcat. Motivarea soluției are în vedere principiile generale stabilite în jurisprudența Curții cu privire la „accesul la un tribunal”, în special cu privire la accesul la o instanță supremă și aplicarea acestor principii în cauză. În concret, analiza „accesului” la instanța supremă croată nu a avut în vedere dacă existența unor restricții ale accesului, în general, sau restricțiile existente în dreptul croat, în special, sunt conforme art. 6 § 1 din Convenția EDH, ci modalitatea în care aplicarea acestor restricții s-a făcut în speță.

În jurisprudența constantă a Curții se arată că „accesul la un tribunal” este una dintre garanțiile esențiale ale art. 6 § 1, iar acesta trebuie să fie „concret și efectiv”, oferind posibilitatea ca orice contestație ce poartă asupra drepturilor și a obligațiilor civile să fie analizată de către o instanță. Limitarea „accesului la un tribunal” este permisă, Statele beneficiind de o marjă de apreciere al cărei exercițiu nu poate aduce atingere substanței dreptului, trebuind să urmărească un scop legitim și să respecte un „raport de proporționalitate rezonabil” între mijloacele utilizate și scopul urmărit. În ceea ce privește analiza efectuată de către instanțele naționale, Curtea nu poate examina erorile de fapt și de drept comise de către acestea din urmă decât dacă ele aduc atingere drepturilor și libertăților apărute prin Convenție, iar gradul de importanță pe care instanțele naționale îl acordă probelor, precum și concluziile desprinse de către acestea nu pot fi supuse atenției Curții decât în măsura în care caracterul lor este arbitrar.

În ceea ce privește „accesul la o instanță superioară” și restricțiile aduse, rolul Curții nu este de a aprecia oportunitatea acestora și nici de a verifica dacă sunt compatibile cu dreptul Convenției. Existența unei restricții constând într-un prag valoric al litigiilor ce pot face obiectul unui recurs în fața instanței supreme este legitimă și rezonabilă, dat fiind faptul că instanțele supreme nu intervin, în general, decât în cauze de o anumită importanță. Art. 6 § 1 riscă să fie încălcat în situația în care restricțiile nu erau previzibile ori prezintă un formalism excesiv sau justițiabilii trebuie să suporte consecințele negative ale erorilor comise pe parcursul procedurii, al căror efect este tocmai de a le bloca accesul la instanța supremă (§ 85). Acestor aspecte li se adaugă faptul că, potrivit jurisprudenței Curții, instanțele supreme au dreptul să declare inadmisibile cererile al căror obiect nu respectă pragul impus de dreptul intern, procedând ele însele la o analiză a eventualelor erori comise de către instanțele naționale în aprecierea acestui obiect (§ 86).

În prezenta cauză, restricția a fost previzibilă, a urmărit un scop legitim și a avut un caracter proporțional, art. 6 § 1 nefiind încălcat. Reclamantii din procedura internă nu au respectat dispozițiile privind momentul până la care poate fi modificată valoarea obiectului litigiului și nici nu au modificat cererea inițială atunci când au înțeles să mărească valoarea, cu toate că procedura era permisă potrivit dreptului intern și a practicii judiciare. Faptul că instanța supremă croată a respins recursul ca inadmisibil întrucât pragul valoric nu era atins, procedând, totodată, la examinarea obiectului litigiului în drept a fost considerat ca urmărind

un scop legitim, acela al preeminenței dreptului și al buneii administrări a justiției. Nu în ultimul rând, Curtea a apreciat că mijloacele prin care instanța supremă croată a stabilit că recursul este inadmisibil a respectat criteriul proporționalității, ținând cont și de marja de apreciere a autorităților naționale cu privire la acest aspect, rezultatul procedurii interne fiind cauzat într-o proporție însemnată de erorile comise chiar de către reclamânți.

***

Interzicerea torturii, dreptul la viață și abolirea pedepsei cu moartea, dreptul la libertate și la siguranță, dreptul la un proces echitabil și la un remediu efectiv, dreptul la respectarea vieții private și de familie

Art. 2, 3, 5, 6 § 1, 8 și 13 din Convenție și art. 1 din Protocolul nr. 6

Hotărârea din 31 mai 2018

Al Nashiri c. României

Situația de fapt

În urma condamnării României la plata sumei de 100.000 de euro ca urmare a prejudiciului moral cauzat reclamantului pentru încălcarea articolelor menționate mai sus, faptele au devenit foarte rapid celebre. Menționăm că în aceeași zi, Lituania a fost condamnată pentru încălcarea art. 3, 5, 8 și 13 la plata a 130.000 de euro, motivul pentru care Statul Român va plăti cu 30.000 de euro mai puțin fiind dat de faptul că reclamantul nu a solicitat cheltuieli de judecată. Cu toate acestea, comunicatul de presă referitor la cauza împotriva Lituaniei se intitulează „Participarea Lituaniei la programul de detenții secrete al CIA a condus-o la comiterea unor multiple încălcări ale drepturilor omului”, în timp ce comunicatul de presă referitor la cauza împotriva României se intitulează „România a comis mai multe încălcări ale drepturilor omului făcându-se complice programului de detenții secrete al CIA”.

Astfel, prezenta cauză prezintă interes în special prin modul în care Statul Român a fost ținut răspunzător pentru acte contrare Convenției comise de către reprezentanții CIA (Central Intelligence Agency, Agenția Centrală de Informații) și în ce constă complicitatea acestuia. În fapt, reclamantul a fost acuzat în Statele Unite ale Americii de participarea la acte teroriste în legătură cu atacurile din septembrie 2001, infracțiune pentru care riscă pedeapsa cu moartea. Capturat de către autoritățile americane încă din octombrie 2002, acesta este și în prezent deținut de către Statele Unite, iar procedura penală împotriva sa a început abia în 2011, fiind în continuare pendinte. Informațiile de care a putut să dispună Curtea au avut ca sursă rapoartele Senatului american referitoare la practicile de tortură ale CIA, publicate în 2014, precum și mărturiile unor specialiști, Curtea neavând niciun contact direct cu reclamantul. Conform acestor surse, între septembrie 2003 și noiembrie 2005, România a găzduit o închisoare secretă a CIA, unde reclamantul a fost deținut în jur de 18 luni, din aprilie 2004 până în octombrie sau noiembrie 2005. Autoritățile române au cunoscut sau ar fi trebuit să cunoască tratamentele contrare Convenției la care a fost supus reclamantul și au permis transferul acestuia în locuri de detenție secrete, situate în alte state, unde acesta a suferit tratamente similare, constând în suspendarea cu capul în jos, simulări de înec, ținerea forțată în picioare pentru o lungă perioadă și multe alte practici pe care nu le vom descrie aici.

Raportul comisiei române de anchetă parlamentară început în 2005 și finalizat în 2007 cu privire la posibila existență a unor închisori secrete pe teritoriul României și eventuala

complicitate a autorităților române la un program de detenție, tortură și transferuri suspecte ale unor persoane pe și de pe teritoriul Statului Român nu a identificat nicio problemă. Totodată, în iulie 2012, autoritățile române au pornit o anchetă cu privire la tratamentul aplicat reclamantului, despre care nici Curtea nu a putut afla mai multe.

Motivarea și soluția Curții

Date fiind faptele, nu există nicio îndoială că au fost încălcate art. 2, 3, 5, 6 § 1, 8, 13 din Convenție și art. 1 din Protocolul nr. 6. În ceea ce privește art. 3, prin care este interzisă tortura, încălcarea a privit nu doar aspecte substanțiale, ci și procedurale, ținând cont de faptul că nici ancheta parlamentară, nici cea penală, nu s-au dovedit a fi efective. De altfel, ancheta penală a început abia în 2012, în condițiile în care încă din anul 2005 au existat indicii că reclamantul ar fi fost supus unor acte de tortură pe teritoriul României, autoritățile penale acceptând ca unele probe să fie distruse iremediabil. Ca urmare a faptului că Statul Român a permis deținerea reclamantului pe teritoriul său în mod secret, precum și transferul acestuia pentru a fi deținut în alte state, fără a recunoaște niciunul dintre aceste acte, timp în care reclamantul nu a avut niciun contact cu mediul exterior, Statul Român a încălcat art. 5 și 8 din Convenție, privitoare la dreptul la libertate și la siguranță, respectiv la respectarea vieții private și de familie. Raportat la faptul că pentru aceste încălcări reclamantul nu a dispus de un recurs efectiv în dreptul intern, a fost încălcat și art. 13 din Convenție. Art. 6 § 1 a fost încălcat întrucât știind că reclamantul nu va beneficia în Statele Unite de un proces echitabil în fața comisiei militare americane, acest aspect fiind de notorietate, Statul Român a permis ca reclamantul să fie transferat din România în Statele Unite. Același transfer făcut cu acordul sau mai bine spus fără ca autoritățile române să ia vreo măsură a condus și la încălcarea art. 2, 3 și 1 din Protocolul nr. 6 privind dreptul la viață, interzicerea torturii sub aspect substanțial și abolirea pedepsei cu moartea, dat fiind faptul că sub autoritatea comisiei militare americane, reclamantul urma să fie judecat după o procedură lipsită de orice fel de garanție fundamentală pentru fapte sancționate cu pedeapsa capitală.

Prin urmare, așa cum am arătat și mai sus, problema de drept care se pune în speță este aceea de a ști care sunt criteriile care i-au permis Curții să aprecieze că Statul Român a fost complice în programul privitor la detențiile secrete ale CIA. Pe baza unor rapoarte și ale mărturiilor unor experți, Curtea a constatat că autoritățile române fie au știut, fie ar fi trebuit să știe ce se întâmplă în închisorile secrete pe care a înțeles să le găzduiască pentru CIA și a acceptat ca acte contrare Convenției să se producă. Din informațiile deținute de către Curtea reiese că între autoritățile române și cele americane a existat un acord, în urma căruia Statul Român a primit sume importante de bani (§§ 548 și 549).

Printre măsurile pe care Statul Român va trebui să le adopte pentru a executa hotărârea Curții se numără finalizarea anchetei naționale și solicitarea unor garanții din partea Statelor Unite că reclamantului nu i se va aplica pedeapsa cu moartea. Desigur, în urma anchetei trebuie identificate și sancționate persoanele responsabile pentru încălcările aduse Convenției.